

Н. В. ПИЛЬГУН

РОЛЬ ВИХОВНОЇ ФУНКЦІЇ ПРАВА ТА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ

Досліджуються теоретичні питання та практичні аспекти розуміння виховної функції права та правового виховання. Значна увага приділяється правосвідомості особи та правовій культурі суспільства, де найважливішим ціннісним критерієм є мораль та право.

Ключові слова: виховна функція права, правове виховання, правосвідомість, правова культура.

Исследуются теоретические вопросы и практические аспекты понимания воспитательной функции права и правового воспитания. Большое внимание уделяется правосознанию личности и правовой культуре общества, где главным ценностным критерием есть мораль и право.

Ключевые слова: воспитательная функция права, правовое воспитание, правосознание, правовая культура.

The scientific researching of theoretical and practical aspects of educational function of right. Significant attention is allotted for law conciseness and legal culture of society, where essential values are moral and right.

Key word: educational function of right, law conciseness, educational function of right, legal culture.

Сучасний період розвитку Української держави в умовах глобалізації характеризується глибоким реформуванням політичних, економічних, духовних та організаційно-виховних основ життя суспільства. Вихід загальнолюдських цінностей на перший план докорінно вплинув на оновлення світогляду населення та відношення до права в цілому. В цьому контексті особливий інтерес викликають наукові дослідження, пов'язані із формуванням правосвідомості населення щодо використання, дотримання та виконання норм права. Проблеми реалізації виховної функції права та правового виховання населення у різних аспектах досліджувалися у працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як А. А. Алексєєв, В. М. Баранова, Г. В. Мальцевим, Є. Б. Бондар, Т. І. Боборова, О. М. Губарь, Ю. М. Дмитрієнко, Л. Ю. Лебедкіна, Н. Ю. Евпалова, В. С. Устінов, Джон Леннокс, К. С. Льюїс, Д. Сарторі, Е. Бланкенбергом та ін. Проте в цілому проблема практичної реалізації виховної функції права та правового виховання залишається мало дослідженою.

Виховна функція права являє собою результат здатності права висловлювати загальноновизнані та підтримувані суспільством думки та впливати на свідомість людей, формуючи у них відповідні позитивні з погляду суспільства установки щодо поведінки в певних життєвих ситуаціях. Тобто найважливішим завданням виховної функції є виховання високої правової культури та формування стимулів правослухняної поведінки у суб'єктів права. В цілому виховна функція права спрямована на сприйняття усіма громадянами цінності права, виховання поважливого ставлення до нього з боку як посадових осіб, так і самих громадян та зростання правової активності з метою запобігання правопорушень. Успішне вирішення політичних та економічних завдань у державі неможливе без підвищення рівня правової культури, виховання за рахунок визначення й утвердження

основних цінностей права, яке можливе лише за наявності у кожного громадянина поваги до права та закону. У даному випадку правові цінності можна вважати необхідною умовою формування правової культури, яка безпосередньо є підґрунтям для розвитку демократичного суспільства та правової держави з обов'язковим формуванням розвинутої правосвідомості громадян¹. Ефективна боротьба з правопорушеннями, своєчасне й обов'язкове покарання винних формують у населення уявлення про твердість існуючого правопорядку, зміцнюють віру у справедливість і міць державної влади, впевненість у захисті їхніх законних прав, свобод та інтересів. А це, у свою чергу, сприяє підвищенню рівня загальної та правової культури громадян, їхньої самодисципліни та відповідальності перед собою, іншими людьми та державою. В цьому власне і полягає значення виховної функції права, яку можна визначити, як напрям правового впливу на індивідуальну та суспільну свідомість, який розкривається через формування правосвідомості, правової культури та викоренення зі свідомості людини правового нігілізму.

Важливим елементом правової культури особистості є правосвідомість, яка являє собою сукупність поглядів, ідей, уявлень, почуттів, які виражають відношення людей, соціальних груп до права, законності, правосуддя, їхні уявлення про те, що є правомірним або неправомірним, що є справедливим і що є несправедливим. Людині притаманне не лише природжене почуття справедливості та несправедливості, а й природжена здатність розуміти, що одні дії й уявлення є моральними, а інші – аморальними. Звідси випливає усвідомлення того, що людина повинна чинити правильно, а спонукати її до цього має оточуюче середовище, оскільки свідомість людини являє собою форму відображення навколишнього світу, яка виявляється в різних оцінках, критичних зауваженнях і пропозиціях щодо функціонування певних явищ і процесів у суспільстві. Вживаючи термін «поведінка людини», ми маємо на увазі не просто те, як люди себе поведуть, а як вони повинні поводитися. В цьому контексті потрібно наголосити на «філософії моралі» особистості, яка виступає фундаментальними принципами, що регулюють і контролюють поведінку особи. Існує етичне правило: мета не виправдовує засоби. Неприпустимо з погляду моралі використовувати ганебні засоби, мотивуючи тим, що вони служать для досягнення гідної мети. Засоби повинні бути моральними та незалежними від цілей, які особа переслідує. Особи, які підпадають під виховання, стоять перед двома моральними обов'язками: робити добро та говорити правду. І частіше за все вони справедливо роблять вибір на користь вищого морального закону, бо найважливішим ціннісним критерієм права, правової культури є мораль. Мораль відображає передусім внутрішній світ людини, а занепад моралі викликає деформацію правосвідомості особистості. Щодо дотримання норм права, то поведінка особи може бути правомірною чи неправомірною, на її вибір впливає рівень правосвідомості людини. Можна зробити висновок, що основні моральні принципи можуть бути зрозумілими, тим часом як правильний шлях до їх виконання може бути достатньо складним. Проте це аж ніяк не означає, що втрачають зміст самі принципи. Питання природи та джерела морального закону залишається предметом гострої дискусії, щодо нього існує велика кількість тих чи інших думок. Але все ж таки норми моралі є основою норм права, тим базисом, на якому формується правова поведінка особи. Цінність норм моралі у рамках правового виховання особи надзвичайно велика, оскільки вони дотримуються добровільно та забезпечуються внутрішнім переконанням, совістю

людини, а також суспільною думкою та за сферою дії, регулюють внутрішнє усвідомлення людиною своєї поведінки в усіх сферах суспільного життя. Виховні функції права та норм моралі мають єдину мету – встановлювати і підтримувати порядок у суспільстві. Водночас вони мають і єдині функції – впливати на поведінку людей, регулювати їхні відносини та формувати масштаби поведінки. Головне полягає в тому, що норми моралі забезпечують нормальну життєдіяльність суспільства й особистості, впливають на поведінку людини через її самосвідомість, самооцінку, мотиви та установки. Знання та сприйняття норм морального спілкування є необхідною умовою виконання своїх обов'язків, що зумовлено організаційним характером життєдіяльності особи, потребою безпосереднього спілкування з людьми. Моральна культура посідає одне з найважливіших місць в особистій культурі людини, оскільки моральні якості завжди становили ціннісну характеристику особи та мали важливу роль у всіх сферах людської діяльності, особливо в тих, де реалізується життєво важливий суспільний інтерес. Слід підкреслити важливе значення моральної культури в умовах кризового стану сучасного суспільства, зростання рівня злочинності серед неповнолітніх в умовах реформування державного апарату та політичної системи суспільства. Виходячи із вищенаведеного, можна стверджувати, що мораль виступає однією із форм суспільної свідомості та виконує функцію регулювання поведінки особи у всіх сферах життя.

Розглядаючи виховну функцію права, не можливо не звернути особливу увагу на правосвідомість як систему почуттєвих і мислених образів комунікативно-вольової спрямованості, через які відбувається безпосереднє й опосередковане сприйняття правової реальності. Тобто правосвідомість особистості слугує відображенням особливого виміру її правової обізнаності, ставленням людини до права, правової поведінки людей. Правосвідомість можна розглядати як своєрідний механізм саморегуляції поведінки особи, а це пояснюється її здатністю орієнтувати суб'єкта права в різних правових ситуаціях, робити правомірний вибір, приймати юридично значущі рішення в процесі життєдіяльності. Ключовий пункт правосвідомості це усвідомлення людьми цінностей права, прав і свобод та законних інтересів людини й оцінка чинного права з огляду на його відповідність загальнолюдським цінностям, закріпленим у міжнародних документах про права людини. Тобто правосвідомість є суб'єктивною формою реалізації функцій права.

Для повного розуміння виховної функції права потрібно розкрити поняття правової культури особи. Під правовою культурою особи розуміють глибоке знання і розуміння права, високо свідоме виконання його вимог як усвідомленої необхідності та внутрішньої переконаності. У правовій культурі особи розрізняють окремі структурні елементи, серед яких виділяють правову свідомість, яка формується на ґрунті правової ідеології та правової психології, елементи поведінки та безпосередньо правомірну поведінку, яка є формою зовнішнього прояву правової культури особи². Говорячи про соціальне значення правової культури та необхідність її розвитку та підтримання в суспільстві, слід розкрити також питання її функцій, серед яких виділяють: пізнавальну – формування у населення уявлень про державно-правову дійсність, окремі сторони правового життя суспільства; регулятивну – сприяння упорядкуванню суспільних відносин, вироблення загальноновизнаних стандартів суспільно корисної поведінки; функція правової соціалізації – виявляється у здатності забезпечувати передавання новим

поколінням набутого досвіду щодо ефективного використання суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків; оцінну – полягає у виробленні ставлення індивіда до правових явищ на підставі сформованих уявлень, ідеалів, принципів; прогностичну – виражається у здатності передбачити напрями розвитку правової системи, законодавства, юридичної практики, визначати засоби для досягнення актуальних правових цілей³.

Індивідуальність правової культури особи сприяє виробленню культурного стилю правомірної поведінки, який формується залежно від ступеня засвоєння та вияву цінностей правової культури суспільства, індивідуальної неповторності кожної особи. Культурний стиль правомірної поведінки характеризується сталістю додержання норм моралі та правових принципів у правомірній поведінці особи. Вищою формою правомірної поведінки є правова активність особи, яка виступає як соціально корисна ініціативна діяльність особи, що спрямована на утвердження соціально-правових цінностей, зміцнення законності та правопорядку в суспільстві. Правову активність в Україні стимулює проголошене в Конституції України право кожного будь-якими не забороненими законом способами захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55).

Право – це система загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, що встановлюються, гарантуються й охороняються державою з метою упорядкування суспільних відносин. Виховна функція права полягає у формуванні за допомогою юридичних приписів такої особистості, яка поважає прийняті демократичним шляхом закони, проявляє правову активність, володіє високим рівнем правової культури. Процеси засвоєння і розуміння права тісно пов'язані з фізіологією кожної людини, її психічним ставленням до права й інтелектом особи. Тому виховна функція права в житті кожної особи займає важливе місце, а здійснення заходів виховного характеру, виховання поваги до права, потрібно починати із сім'ї, дошкільних і шкільних закладів освіти та впродовж всього життя людини. Формування організму дитини закінчується в 21 рік, але потрібно звернути увагу на той факт, що дитина відчуває себе фізіологічно дорослішою раніше ніж настає соціальне дорослішання, тому багато правопорушень і виникає у неповнолітніх осіб. Однією із причин великої кількості кримінальних злочинів в Україні серед неповнолітніх є недостатній рівень правового виховання. Своїми діями, рішеннями, манерою поведінки в цілому малолітні правопорушники впроваджують у площину реального життя не просто низький рівень правової культури та наявність правового нігілізму, а цілу низку негативних цінностей, що формуються в суспільстві і впливають на формування особистості. Особливо молодь повинна мати загальні правові знання, розуміння та повагу до права як міри добра, свободи та справедливості, а це в свою чергу закладе основу правового світогляду та правового мислення і надасть можливість орієнтуватися в межах тієї чи іншої сфери здійснення правових дій. Формування в молоді громадянських цінностей – одна з найактуальніших проблем просвітницької роботи, педагогічної науки та навчально-виховної практики.

Найголовнішим є те, що Україна конституційно закріпила за собою статус демократичної, соціальної, правової держави, яка у своєму перспективному розвитку орієнтується на розбудову громадянського суспільства. Розбудова такого суспільства в умовах глобалізації та забезпечення його подальшого розвитку можливі за умови досягнення всіма його членами високого рівня правової обізнаності та громадянської зрілості. Досягнення цього рівня потребує певної системи

правового виховання населення та надійної науково обґрунтованої системи загальнолюдських цінностей. Не варто забувати й те, що реалізація виховної функції права та рівень правової культури суспільства залежить і від рівня розвитку економіки та ментальності народу. Як слушно зазначила О.Ф. Скакун, «правова культура тісно пов'язана з загальною культурою народу, ґрунтується на її засадах, служить відображенням рівня її розвитку. Формування правової культури не є відокремленим процесом від розвитку інших видів культури – політичної, моральної, естетичної»⁴. Тому процес формування правової свідомості відбувається в певному соціальному середовищі, яке так чи інакше здійснює вплив на всі процеси, що відбуваються в ньому. А оскільки соціальне середовище за своєю структурою дуже складне явище, тому окрім суб'єктів, слід звернути увагу на причинні зв'язки, засоби, форми, методи та принципи діяльності у реалізації виховної функції права. В цілому правове виховання має за мету безпосереднє втручання в духовний світ особи, внесення корективів до її світоглядних позицій. І такий вплив має бути безпосередній і цілеспрямований. Формами правового виховання можуть бути: правова агітація, пропаганда, правове навчання, юридична практика, просвітницька діяльність, самовиховання та самоосвіта. На практиці ці форми реалізуються через створення правових об'єднань і клубів; трансляції правових телепередач, проведення диспутів, круглих столів серед молоді; проведення правових науково-практичних семінарів, конференцій; у функціонуванні системи юридичної освіти; організації стажування та застосуванні заходів запобігання злочинності як аномальному явищу, її профілактика на загально-соціальному рівні.

Одним із наслідків соціального неблагополуччя суспільства в контексті становлення правової держави та розвитку громадянського суспільства є низький рівень вихованості населення та правової грамотності та правової культури і правосвідомості населення. Якщо брати таку категорію населення як молодь, то більшість молодих людей мають уявлення про права, проте їхні знання здебільшого неповні та несистематизовані й характеризуються такими ознаками як: неоднозначність, нігілізм, суперечливість, поєднання прогресивних гуманних цінностей і антигуманних ідей. Водночас на громадянську вихованість і правове виховання особистості впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори. До зовнішніх факторів можна віднести: економічну нестабільність і низький матеріальний рівень життя; недостатню правову інформованість населення, політичну невизначеність, відсутність правових центрів щодо впровадження виховної функції права серед населення, низький рівень соціальної та правової захищеності, наявність морально-духовної кризи в суспільстві, корумпованість владних структур і соціальну невизначеність держави. До внутрішніх факторів, що впливають на рівень правового виховання, можна віднести: негативні традиції, стереотипи мислення, аморальні критерії оцінки, втрату комунікативності, внутрішню замкнутість, відчуження, неповагу до самого себе й оточуючих людей, не визнання загальновищезначущих міжнародних і національних стандартів у праві, неадекватність реагування у спілкуванні, неправильне розуміння почуття обов'язку, особистих інтересів; висунення на перший план особистих світоглядних і моральних переконань, неухважне ставлення до морального та правового виховання, нехтування нормами та принципами моралі й права. Всі вище перелічені фактори, особливо внутрішні, свідчать про відхилення правової або моральної свідомості, водночас вони є прикладами морально-правової деформації, які тягнуть за собою вчинення правопо-

рушень, а це і є першопричиною негативних процесів у суспільстві. Проте потрібно вказати на ті причини, які спонукають особу порушувати соціальні норми, а це насамперед: низький рівень моральної та правової культури особи; конфлікти в сім'ї; негативні приклади поведінки інших осіб, які ухиляються від притягнення до юридичної відповідальності; нереалізованість у житті, зважаючи на «відсутність перспектив» і відхід у «себе» (наркоманія, алкоголізм, токсикоманія та ін.); факти прояву правового нігілізму; неефективність форм і методів правовиховної роботи; негативний вплив з боку злочинного середовища в результаті постійного та безпосереднього спілкування з його представниками тощо. Соціальні катаклізми, які переживає сучасне суспільство, в першу чергу знаходять своє відображення в молодіжному середовищі і, як правило, це відбувається у гіпертрофованому вигляді. Значне помолодшання споживачів наркотиків і психоактивних речовин пов'язане з кризою в ідеологічно-виховній і духовній сферах життя, що призвело до руйнування раніше існуючих ідеалів і стереотипів поведінки, нічого не давши натомість. Зараз вживання наркотичних речовин стає повсякденною традицією. Складається враження, що не вживати наркотики й алкоголь у підлітковому середовищі стало чимось непристойним, несучасним. Групові норми поведінки підлітків і схильність до наслідування призводять до того, що якщо хоча б один із них спробує наркотики, то їх починає приймати вся група, і тут спрацьовує психологічний тиск «бути як всі». Більшість підлітків готові пожертвувати своїм життям, якщо тільки група однолітків запропонує спробувати психотропні засоби, і ця потреба у схваленні з боку оточуючих осіб часто є механізмом виникнення наркотичної залежності. Тому якраз із цією категорією населення і потрібно проводити просвітницьку роботу в рамках правового виховання та профілактики небезпечної поведінки, оскільки особливо в такому стані частіше за все й здійснюються злочини неповнолітніми особами.

Будь-яке суспільство має можливість існувати і зберігати життєдіяльність лише за умов його сталого розвитку, нормального функціонування. Для цього потрібні впорядковані, узгоджені вчинки людей, їх об'єднань, державних органів у всіх сферах життя, що перетворює їх на соціальну значущу поведінку. Таким шляхом суспільство за допомогою нормування поведінки успадковує позитивний соціально-правовий досвід впорядкування життя та забезпечує власний загальнокультурний розвиток.

1. *Карась А. Г.* Співвідношення понять «цінність права» і «правова культура» // *Держава і право: Зб. науко. праць: Юридичні і політичні науки.* – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – Вип. 52. – С. 81. 2. *Гусарев С. Д., Тихоміров О. Д.* Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – С. 322. 3. *Мухаев Р. Т.* Теория государства и права: Учеб. для вузов. – М.: ПРИОР, 2002. – С. 415-416. 4. *Скажун О. Ф.* Теория держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Х.: Консум, 2009. – 656 с.